

פרק א' (1) - הקדמה ופסוקי הפתיחה

ר' דוד סבתו

מגילת רות נפתחת בתיאור זמן: "וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפָּט הַשְּׁפָטִים" [רות א, א]. פתיחה זו חשובה להבנת המגילה והקשרה. במבט ראשון, המגילה נראית תלושה מהקשר היסטורי. הרקע ההיסטורי - המלך, השופט, הנביא, המנהיג - כל אלו לא מופיעים במגילה כלל. גם מצבו של עם ישראל באותו הזמן לא מופיע. התחושה היא שהמגילה יכולה להתרחש בכל זמן, בכל הקשר ובכל תקופה היסטורית.

אף על פי כן, הפסוק הפותח את המגילה ממקם אותה בימי שפוט השופטים. בסדר המסורה, מגילת רות מופיעה לאחר שיר השירים בספר המגילות. אולם בתרגום השבעים מגילת רות היתה סמוכה לספר שופטים, בין ספר שופטים לספר שמואל. יתרה מזו, יוסף בן מתתיהו מחבר את מגילת רות לספר שופטים. ההקשר ההיסטורי הוא סוף ימי השופטים. ההקשר ההיסטורי מופיע גם בסוף המגילה - העובדה שמזרעה של רות אנו מגיעים למלכות דוד. נמצא שהפתיחה והסיום של המגילה מתייחסים להקשר ההיסטורי. על אף שתוכן המגילה מתייחס לסיפור פרטי שיכול להתקיים בכל מקום, המסגרת של הסיפור ממקמת את המגילה בתפר שבין תקופת השופטים לתקופת המלוכה.

יש לשאול, כיצד המגילה מושפעת מהתקופה? אפשר להציע שקריאת מגילת רות על פי ההקשר ההיסטורי שלה מאפשרת לנו להשלים חוליה חסרה. סוף ספר שופטים מציג את האנרכיה הקשה שבעם ישראל בעקבות החוסר בשלטון ריכוזי - 'איש הישר בעיניו יעשה'. התמונה הקשה שמצטיירת בסוף הספר - הן בפן הדתי (פסל מיכה) והן בפן המוסרי (פילגש בגבעה) - מעידה על איבוד זהותו הייחודית של עם ישראל. ספר שמואל נותן את התקווה הגדולה בעקבות עליית דמותו של שמואל והמלכים שבאים לאחריהו. מגילת רות היא נקודת החיבור, המגילה מתארת כיצד בתקופת השופטים מתחיל לצמוח הניצן שעתידי להיות במרכז התמונה - מלכות דוד.

יש קשר בין מגילת לאסתר לבין מגילת רות. ראשית, הפתיחה דומה - "ויהי בימי". פתיחה זו מופיעה בכמה מקומות בתנ"ך. בדרך כלל פתיחה של "ויהי בימי" מספקת הקשר היסטורי, תיאור רחב של אירוע בין לאומי שמתרחש, וכפי שדרשו חז"ל, בדרך כלל מדובר באירוע לא קל, איזו טרגדיה שמתרחשת.

כך נפתחת מגילת אסתר: "ויהי בימי אחשורוש" [אסתר א, א] וכנגדה מגילת רות: "ויהי בימי שפוט השופטים". השוואה זו רומזת על קישור עמוק יותר בין המגילות. בולט מאוד שבשתי המגילות עומדת אישה במרכז הסיפור, שהרי המגילות נקראות על שמן של שתי הנשים. בשני המקרים לאישה יש בעיית זהות מסוימת, שבר מסוים בתודעת הזהות. אסתר היא יהודיה אך היא גם הולכת לבית אחשורוש, ואולי מאבדת קצת את עמה ואת מולדתה, ובסוף היא חוזרת לזהות זו. רות לעומתה היא מואביה, אך אחד הצירים המרכזיים בסיפור הוא המעבר שלה לעם ישראל. לפי המדרש, רות היא בתו של עגלון מלך מואב. גם בפשט יש הקשר של מלוכה, כאשר מרות זו יוצא דוד המלך. (אפשר להוסיף להשוואה זו ולומר שמגילת אסתר עוסקת בזרע של מלכות שאול, ומגילת רות עוסקת בתקומת מלכות בית דוד).

לאחר שעמדנו על הדומה שבשתי המגילות, נחدد את ההבדלים שבין השתיים. פתיחת מגילת אסתר אינה מפתיעה, הפתיחה מציגה אווירה מלכותית וזה בהחלט מתאים למהות הסיפור. אם נשווה למגילת רות, שם התמונה הפוכה לגמרי. כל המגילה מציגה פשטות וצניעות, כנגד הפאר, ההדר

והעושר של מגילת אסתר. מגילת אסתר היא מגילה של גלות, ואילו מגילת רות היא ארצי-ישראלית מובהקת, הסיפור, התמונות והריח הם של ארץ ישראל. אסתר היא יהודיה שהולכת לבית המלך, וברות התמונה הפוכה - אישה מואביה, ואולי בת מלך, שעוזבת את עמה וחוסה תחת כנפי ה'.

התחושה במגילת אסתר היא של הדר ופאר, תחושה מרשימה, אך סופה אחר: "וַיִּשֶׁם הַמֶּלֶךְ אֶחָשֵׁרוֹשׁ מִסַּעַל הָאָרֶץ וְאֵי הַיָּם" [אסתר י, א]. אמנם התרחש נס גדול לעם ישראל, אך למרות החשיבות של ההצלה, בסופו של דבר עם ישראל נשאר בגלות והגאולה היתה חלקית בלבד, 'אכתי עבדי אחשוורוש אנן' כמו שאומרת הגמרא [מגילה יד, א]. לעומת זאת, מגילת רות אינה פותחת בשום אירוע בין-לאומי שמשפיע על תולדות העמים והממלכות, אך בסוף המגילה רואים שסיפור זה מוליד את שושלת המלוכה המרכזית של עם ישראל.

כמו כן, ההשגחה בשתי המגילות מתוארת בצורה לא פשוטה. ההשגחה במגילת אסתר נסתרת ושם ה' אינו נזכר בה. במגילת רות, אמנם שם ה' מופיע, אך אין בה התערבות אלוקית מפורשת - לא נס ולא נבואה. במגילת אסתר יש הסתר פנים, אך כל הקורא את המגילה מבין שהמניע של המגילה הוא ההשגחה. מעשי בני אדם מונעים באמצעות מהלכי ההשגחה. במגילת רות התמונה הפוכה - עיקר הסיפור אינם התהליכים העליונים שמתבטאים במעשים האנושיים, אלא להפך, הסיפור הוא כיצד המעשים האנושיים מניעים תהליכים עליונים.

נתבונן כעת בפסוקים הראשונים של המגילה [רות א, א-ו]:

(א) וַיְהִי בַיּוֹם שֶׁפָּט הַשֹּׁפֵטִים וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לְגוֹר בְּשָׂדֵי מוֹאָב הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּשְׁנֵי בָנָיו: (ב) וַיִּשֶׁם הָאִישׁ אֶלְיָמֶלֶךְ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ נְעֻמִי וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָיו מְחִלּוֹן וְכִלְיוֹן אֶפְרָתִים מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה וַיָּבֹאוּ שְׂדֵי מוֹאָב וַיְהִיו שָׁם: (ג) וַיָּמָת אֶלְיָמֶלֶךְ אִישׁ נְעֻמִי וַתֵּשֶׂא רֹת וּשְׁנֵי בָנֶיהָ: (ד) וַיֵּשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים מֵאֲבוֹת שָׁם הָאֵחָת עֲרָפָה וְשֵׁם הַשְּׁנִית רֹת וַיֵּשְׁבוּ שָׁם כְּעֶשֶׂר שָׁנִים: (ה) וַיָּמָתוּ גַם שְׁנֵיהֶם מְחִלּוֹן וְכִלְיוֹן וַתֵּשֶׂא רֹת מִשְׁנֵי יְלָדֶיהָ וַיִּמְאִשְׁהָ: (ו) וַתֵּקֶם הִיא וְכִלְתִּיהָ וַתִּשָּׂב מִשְׂדֵי מוֹאָב כִּי שָׁמְעָה בְּשָׂדֵה מוֹאָב כִּי פָקַד ה' אֶת עַמּוֹ לְתֵת לָהֶם לֶחֶם.

מה החלוקה המתאימה של פסוקי הפתיחה של המגילה? בולט מאוד שפסוקים א'-ו' הם סיפור הרקע, בולט שאין דיבור בפסוקים אלו. כמו כן, צריך להתמקד במימד הזמן - מפסוק א' ועד פסוק ו' עוברים לפחות עשר שנים. לעומת זאת, מפסוק ז' ועד סוף המגילה לא עוברים יותר מכמה חודשים, וכל אירוע מתואר בפירוט רחב. נציג את חלוקת פסוקי הפתיחה: פסוקים א'-ב' - סיפור הרעב, פסוקים ג'-ו' - המוות במואב.

ישנה כפילות בין פסוק ו' לפסוק ז' - לאחר שבפסוק ו' נאמר: "וַתֵּקֶם הִיא וְכִלְתִּיהָ וַתִּשָּׂב מִשְׂדֵי מוֹאָב" פסוק ז' חוזר ואומר: "וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיְתָה שָׁמָּה וּשְׁתֵי כִלְתֵיהָ עִמָּה וַתֵּלַכְנָה בְּדֶרֶךְ לָשׁוּב אֶל אֶרֶץ יְהוּדָה". רש"י עומד על קושיא זו, ומציע לתרץ: "אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום ניכרת ועושה רושם פנה פנה זיוה פנה הדרה פנה שבחה של עיר וכן (בראשית כח) ויצא יעקב מבאר שבע". נראה שלפי החלוקה שהצגנו לעיל אפשר לתרץ בצורה אחרת. פסוק ו' מתאר את השיבה כחלק מהפתיחה לסיפור, ואילו פסוק ז' מתאר בצורה מפורטת את השיבה כחלק מדו השיח של הפרק.

מקריאת פסוקי הקריאה עולה שאלה מרכזיות. הפסוקים מתארים שרשרת של אירועים טרגיים. הסיפור פותח ברעב, ובעקבות הרעב משפחה עוברת לגור במקום אחר (כמו האבות). במקום להחיות את המשפחה, פוקד אותם מוות - 'וימת אלימלך'. המוות רודף אחריהם וגם מחלון וכליון מתים. זו סיטואציה של כרת - מוות של כל בני המשפחה ללא המשכיות. השאלה היא, למה התנ"ך מספר על האסונות הללו? התנ"ך לא מסביר את שרשרת האסונות. מדוע אסונות אלו מגיעים על משפחת נעמי? ברור שאסונות אלו עומדים ביסוד כל המגילה.

האם צריכה להיות תשובה לשאלה הזו? האם אנו צריכים להבין למה הגיעו האסונות? אפשר לומר שאין תשובה על השאלה הזו, כפי שאיוב עבר שרשרת אסונות ואיננו יודעים את הסיבה. המסר של הספר הוא שאין סיבה מובהקת לאסונות. יש כמה דברים בביטויים של נעמי שדומים לביטויים של איוב. אפשר שהמגילה רוצה להעביר את המוקד למעשה שנובע מהצרה והמינוף שלה, ולא לסיבה של הצרה עצמה.

כך אומרת הגמרא במסכת בבא בתרא [צא, א]:

ת"ר: אין יוצאין מארץ לחו"ל - אא"כ עמדו סאתים בסלע. א"ר שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח, אבל בזמן שמוצא ליקח, אפי' עמדה סאה בסלע - לא יצא. וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: אלימלך, מחלון וכליון, גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ, שנאמר: ותהם כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי. מאי הזאת נעמי? א"ר יצחק, אמרו: חזיתם, נעמי שיצאת מארץ לחו"ל מה עלתה לה?

לפי דברי הגמרא, החטא הוא הסיבה לכל הצרות שפקדו אותם, והחטא הוא ירידה מהארץ. "גדולי הדור ופרנסי הדור" - דהיינו להדגיש את חומרת העונש, שצדיקותם לא עמדה להם אל מול החטא של עזיבת ארץ ישראל. באמצע התקופה התנאית, בזמנו של רבי שמעון בר יוחאי, תנאים רבים עזבו את הארץ בעקבות הרדיפות, ורשב"י מנסה לשכנע אותם לא לצאת. ההלכה אינה תיאורטית בלבד, אלא מעשית-מציאותית, ואפילו גדולי הדור נפלו בה. פירוש זה מתאים לאופי של המגילה, ששבחה של הארץ עומד במרכזה.

כיוון נוסף מופיע במדרש רות רבה [א, ד]:

תניא בשעת הדבר בשעת מלחמה כנוס הרגל, ובשעת רעבון פזר הרגל, (בשעת רעבון צריך להתפזר, משום שאם תהיה ריכוזיות גדולה לא יהיה מספיק אוכל, לכן כל אחד צריך ללכת למקום אחר להחיות את נפשו. אם כן, שייך לשאול מדוע אלימלך נענש, הרי הוא יצא על מנת שלא ימות ברעב). למה נענש אלימלך? ע"י שהפיל לבן של ישראל עליהם (דמורליזציה), לבוליטיין (ראש המועצה, שר שיש לו תפקיד נכבד בעיר) שהיה שרוי במדינה והיו בני המדינה סבורין עליו ואומרים שאם יבואו שני בצורת והוא יכול לספק את המדינה עשר שנים מזון, כיון שבאת שנת בצורת יצתה לה שפחתו מעילת בסידקי וקופתה בידה (השפחה מגיעה למחסני האוכל ורוצה לקחת אוכל כמו כולם), והיו בני המדינה אומרים זהו שהיינו בטוחים עליו שאם תבא בצורת הוא יכול לפרנס אותנו עשר שנים, והרי שפחתו עומדת בסידקי וקופתה בידה (העם מגלה שאי אפשר לסמוך על אותו עשיר שיפרנס את העם). כך אלימלך היה מגדולי המדינה ומפרנסי הדור, (ביטוי זה מופיע גם בבבלי, אך כאן אין מדובר בצדיקות אלא עשירות וזוהי חטאו) וכשבאו שני רעבון אמר עכשיו כל ישראל מסבין פתחי, זה בקופתו וזה בקופתו, עמד וברח לו מפניהם, הה"ד וילך איש מבית לחם יהודה. (איש פירושו אדם חשוב וגדול).

המדרש מתאר מעשה של בריחה וחוסר לקיחת אחריות. אין מדובר ביחס ליישוב ארץ ישראל, אלא לאחריות לבני מדינתו, שמאכזבים אותם ברגעי משבר. פירוש זה מעניין ביחס לתיקון שמופיע במגילה כפי שנראה בהמשך.

כיוון נוסף עולה מהפסוקים. אפשר להציע חלוקה קצת יותר מפורטת של פסוקי הפתיחה. בסיפור יש שלושה שלבים. השלב הראשון הוא הרעב והירידה למואב. שלושה אסונות בסיפור - הרעב, מות אלימלך ומות הבנים. הפסוקים מתחלקים על פי האסונות, כאשר כל אסון פותח שלב חדש. התגובה לאסון הראשון היא הליכה לשדה מואב. השלב השני הוא מות אלימלך, והתגובה לאסון היא נישואי

מחלון וכליון לנשים מואביות, והכתוב מדגיש "וישבו שם" - במואב - "עשר שנים". תהליך הישיבה במואב מסתיים באסון - מות הבנים, כאשר התגובה למות הבנים היא עזיבת מואב. כל שלב פותח באסון והתגובה לאסון קשורה לישיבה במואב.

"וְיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ יִזְרְאֵל אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לָגוּר בְּשָׂדֵי מוֹאָב" - לגור פירושו להיות גר, ולא להתיישב לתקופה ארוכה, כפי שאומרים בני יעקב "לגור בארץ בנו". נעיר שבית לחם יהודה הוא אמנם שם מקום, אך יש גם משמעות מעניינת לשם - כאשר אין לחם "בבית לחם" הולכים לרעות בשדות אחרים - "שדה מואב". "ויבאו שְׂדֵי מוֹאָב וַיְהִיו שָׁם" - כאן לא כתוב "ויגורו" אלא "ויהיו שם".

הפיסקה הראשונה התרכזה באיש מבית לחם "הוא וְאֶשְׁתּוֹ וְשְׁנֵי בָנָיו", ובמרכז השלב השני, לאחר פטירתו, נעמי עומדת במרכז: "וַיָּמָת אֶלְיָמֶלֶךְ אִישׁ נְעָמִי וַתֵּשֶׂאֵר הִיא וְשְׁנֵי בָנֶיהָ". "וַיֵּשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים מְאָבִיּוֹת שֵׁם הָאֶחָת עֶרְפָּה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית רות וַיֵּשְׁבוּ שָׁם כְּעֶשֶׂר שָׁנִים" - כיצד פסוק זה קשור לאסון? מסביר ר' יוסף קרא ש"אילו היה קיים לא היה מניח לבניו שישאו נשים נכריות". השלב הבא לאחר הנישואין הוא "וישבו שם" שהוא כבר ביטוי לקביעות. נישואין עם בנות המקום הוא השלב הראשון והבטוח להיטמעות במקום. הראיה, שיושבים שם עשר שנים והסיבה היחידה שהם נפסקים היא מותם. נראה שלא הייתה סיבה אחרת שהייתה מפסיקה את הישיבה שם. נמצא, שיש תיאור של משפחה שעוזבת את מולדתה מסיבות לגיטימיות, ולאט לאט שוכחת מהיכן היא מגיעה ונטמעת במקום שאליה הגיעה.

"וַיָּמָוּתוּ גַם שְׁנֵיהֶם מִחֲלוֹן וְכָלְיוֹן וַתֵּשֶׂאֵר הָאִשָּׁה מְשֵׁנִי יְלִדָה וּמְאִישָׁהּ" - מודגש "שני ילדיה" ולא "שני בניה", שלאחר מותם אין עוד ולדות, אין משפחה, אין כלום. "וַתֵּתֶם הִיא וְכָלְתִּיהָ וַתֵּשֶׂב מְשָׁדֵי מוֹאָב כִּי שָׁמְעָה בְּשָׂדֵה מוֹאָב כִּי פָקַד ה' אֶת עַמּוֹ לְתֵת לָהֶם לֶחֶם" - בפשטות, הסיבה שהיא שבה היא שה' פקד עמו לתת לחם. כלומר, הסיבה היא שהרעב נגמר, אך לא כך נאמר. היא קמה ושבה לשדה מואב, ומשמע שהסיבה היא שמתו כל משפחתה ואין לה כל קשר למקום. לא היה רעב עשר שנים (דבר בלתי נתפס), אלא ש"כי שמעה" הוא שכבר שמעה בעבר. לאחר מות הילדים השמועה על סיום הרעב הופכת לרלוונטית.

נמצא, שיש תיאור של משפחה שנכרתת, אך ההכרתה היא של משפחה שנטמעת בגלות וההיטמעות נפסקת עם הכרתת המשפחה. סוף ההיטמעות: "כִּי שָׁמְעָה בְּשָׂדֵה מוֹאָב כִּי פָקַד ה' אֶת עַמּוֹ לְתֵת לָהֶם לֶחֶם" מקבילה לתחילת הסיפור: "וְיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ יִזְרְאֵל אִישׁ מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה לָגוּר בְּשָׂדֵי מוֹאָב". ככל שמעמיקים את השורשים במואב, מקום החיים שלהם, החיים אוזלים מהם והם קוטעים את השורשים שלהם.

"וְשֵׁם הָאִישׁ אֶלְיָמֶלֶךְ וְשֵׁם אֶשְׁתּוֹ נְעָמִי וְשֵׁם שְׁנֵי בָנָיו מִחֲלוֹן וְכָלְיוֹן אֶפְרַתִּים מִבֵּית לֶחֶם יְהוּדָה וַיָּבֹאוּ שְׂדֵי מוֹאָב וַיְהִיו שָׁם" - פסוק זה מפתיע, לכאורה ההצגה הייתה צריכה להיות משולבת בפסוק הראשון. המגילה פותחת באזכור משפחה סטנדרטית שהולכת בעקבות סיבה מוצדקת. השימוש בשמות במקרא בפרט, ובמגילת רות בפרט איננו סתמי, יש לכך משמעות רבה. המדרש [רות רבה ב] דן בכך:

ושם האיש אלימלך (רות א, ב) ר' מאיר היה דורש שמות. ר' יהושע בן קרחא היה דורש שמות. ושם האיש אלימלך - [שהיה אומר], אלי תבוא מלכות. (המדרש כבר רומז לסוף הסיפור, שממנו יוצאת מלכות) ושם אשתו נעמי שהיו מעשיה נאים ונעימים. (נעמי עצמה דורשת את שמה - 'אל תקראו לי נעמי...') ושם שני בניו מחלון וכליון מחלון - שנמחו מן העולם. וכליון - שכלו מן העולם.

השם מחלון בא מלשון חלי, כלומר תכשיט, וכנראה שזה גם המשמעות של השם כליון. אולם, ברור שיש רמז לתוצאה של השמות - מחלה וכליו. ההיפוך במצבם מומחש בשמות שלהם. לשמות יש תפקיד מרכזי לכל אורך המגילה.